

мулів ефективна лише тоді, коли вона сприяє реалізації провідних потреб та інтересів працівників.

Н.М. Пархоменко звертає увагу на те, що в суспільстві і державі функціонує значна кількість засобів забезпечення реальності прав та свобод людини і громадянина. Необхідною умовою захисту прав і свобод громадян, а відповідно дотримання законності, і є відповідність Конституції та інших законів, будь-яких нормативно-правових актів потребам правового регулювання суспільних відносин [6, 134].

Механізм забезпечення прав охоплює механізми їх реалізації, охорони і захисту. Забезпечення прав передбачає створення найбільш сприятливих умов для їх ефективної реалізації. Забезпечення прав людини – це діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян у створенні сприятливих умов (гарантій) для правомірної і неухильної їх реалізації, охорони і захисту. Отже, серцевиною процесу забезпечення прав людини є створення гарантій їх реалізації, які повинні забезпечити людині і громадянину реальне користування наданими законом благами. Адже формально встановлений рівень багатьох гарантій у сфері праці на сучасному етапі розвитку суспільства часто не одержує реального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. *Ярошенко О.* Конституція України – основна засада регулювання трудових відносин / О. Ярошенко // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2002. – № 1(28). – С. 75–81.
2. *Трудове право: учебник* / [отв. ред. О.В. Смирнов]. – М.: Статус ЛТД, 1996. – 384 с.
3. *Лебедев В.М.* Современное трудовое право (Опыт трудового компаративизма). Книга первая / В.М. Лебедев, Е.Р. Воронкова, В.Г. Мельникова; под ред. В.М. Лебедева. – М.: Статут, 2007. – 301 с.
4. *Варич О.Г.* Теоретико-правові аспекти взаємодії економічних інтересів держави і суспільства / О.Г. Варич // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – Випуск 21. – С. 137–143.
5. *Скрипнюк О.В.* Соціальна, правова держава в Україні: Проблеми теорії і практики / О.В. Скрипнюк. – К., 2000. – 600 с.
6. *Пархоменко Н.М.* Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту / Н.М. Пархоменко // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – Випуск 21. – С. 130–137.

І.П. ВАСИЛЬКІВСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент
(ДВНЗ «Київський національний університет
імені Вадима Гетьмана»)

ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття 43 Конституції України проголошує право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Це важливе конституційне положення повною мірою стосується й неповнолітніх. Адже праця, за умов дотримання чинного законодавства, може стати важливим виховним чинни-

ком. Трудова діяльність підлітків у вільний від навчання час сприяє процесу соціалізації та розвитку дітей, готує їх до дорослого життя, робить більш самостійними, відповідальними, впевненими у собі, допомагає оволодіти основними професійними навичками.

Незважаючи на те, що в Україні діє трудове законодавство, в якому чітко визначено

всі умови працевлаштування неповнолітніх, ратифіковані Конвенція ООН про права дитини, Конвенція Міжнародної організації праці (далі – МОП) про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 та Конвенція МОП про негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, прийнято Закон «Про охорону дитинства», на практиці трудові права неповнолітніх часто порушуються, має місце експлуатація дітей. Про масштаби цих порушень можна скласти уявлення із статистичного дослідження, проведеного Державним комітетом статистики України у 1999–2000 рр. у співпраці з МОП. Згідно з цим дослідженням, в Україні виявлено 456 тис. зайнятих дітей, з яких 350 тис. займалися економічною діяльністю, а 106 тис. працювали у домашньому господарстві понад 24 години на тиждень. Середній вік початку трудової діяльності дитини становив 12 років, а кожна п'ята працююча дитина була віком від 7 до 12 років [1, 6, 20; 2, 113].

За підрахунками експертів сьогодні в Україні до одного мільйона дітей змушені працювати. При цьому близько 40% дітей працюють у неналежних умовах, щороку в сільському господарстві одна дитина гине, а 15–16 травмуються і стають інвалідами [2, 13].

Кримінальний кодекс України (далі – КК) передбачає відповідальність за найнебезпечніші посягання щодо неповнолітніх. Зокрема, в ч. 1 ст. 150 КК встановлена кримінально-правова заборона експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавцем дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці. Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками цього злочину є вчинення експлуатації щодо кількох дітей, або спричинення нею шкоди для здоров'я, фізичного розвитку чи освітнього рівня дитини, або експлуатація, поєднана з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві (ч. 2 ст. 150 КК), а також вчинення експлуатації організованою групою (ч. 3 ст. 150 КК).

Не піддаючи сумніву доцільність існування відповідної правової норми у КК, звернемо увагу на досить невелику практику застосування цієї статті. За повних десяти років чинності ст. 150 КК (з вересня 2001 р. по вересень 2011 р.) було порушено всього 169

кримінальних справ, або в середньому по 17 кримінальних справ за рік. Це при тому, що на момент набрання чинності цією статтею фактична поширеність експлуатації дітей в Україні перевищувала 200 тис. осіб на рік [3].

Серед причин такої ситуації називають надмірну криміналізацію, труднощі у доведенні ознак складу злочину, незацікавленість правозастосовців у виявленні відповідних фактів тощо. Разом з тим, більшість науковців, які досліджували дану проблему (як-от І.М. Доляновська, Д.О. Калмиков, М.О. Колесник, А.М. Орлеан, М.І. Хавронюк та ін.), головним чинником, який зумовлює недостатню практику застосування норми щодо експлуатації дітей визнають недоліки її законодавчого конструювання.

У зв'язку з цим можна погодитися з пропозиціями щодо уточнення назви ст. 150 КК (замінити слово «дітей» на «дитини») [4, 43], оскільки експлуатація може стосуватися й однієї дитини) та конкретизації самого терміну «експлуатація», який має багато значень, за допомогою використання терміну економічна [5, 10]. Останнє узгоджується з міжнародно-правовими нормами, зокрема положеннями Конвенції ООН про права дітей, дає змогу відмежувати економічну експлуатацію від інших форм експлуатації, насамперед сексуальної експлуатації.

Варто також підтримати погляд М.І. Хавронюка та Д.О. Калмикова, які пропонують замінити в ч. 2 ст. 150 КК числівник «кілька» на вираз «два чи більше», який точніше відображає зміст відповідної правової норми [4, 45]. Разом з тим, навряд чи можна сприйняти рекомендацію цих же авторів нормативно закріпити виключно примусовий характер залучення дітей до експлуатації [4, 43]. Проведене І.М. Доляновською вивчення кримінальних справ за ст. 150 КК України показало, що в більшості випадків діти добровільно погоджуються на використання їх праці, що насамперед пояснюється психофізіологічними особливостями вікового характеру дітей [5, 10].

І.М. Доляновська пропонує декриміналізувати діяння, передбачені КК України, через їх малозначність [5, 10]. З цим не можна погодитися. Адже вітчизняне законодавство стоїть на позиціях посиленого кримінально-правового захисту неповнолітніх, врахову-

ючи загальновікові, біологічні, соціально-психологічні та інші особливості розвитку цієї категорії осіб. Втім, формулювання відповідної норми потребує уточнення.

Слід враховувати, що у міжнародно-правових документах, вітчизняних і зарубіжних працях, присвячених протидії незаконному використанню праці дітей шкідливість праці дитини безпосередньо пов'язується з негативним впливом на навчання, здоров'я та розвиток дитини. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне у ч. 1 ст. 150 КК після слів «шляхом використання її праці» додати «якщо це створило небезпеку для її здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня»; натомість слова «або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві» виключити з ч. 2 ст. 150 КК. На наш погляд, це конкретизує зміст суспільної небезпечності експлуатації дитини.

При розгляді проблеми кримінальної відповідальності за використання праці дітей, варто звернути увагу ще на такий важливий аспект. Досить часто до експлуатації дітей вдаються батьки й особи, які їх замінюють. Про подібні факти нерідко повідомляють засоби масової інформації. Наприклад, відомий випадок, коли одна з багатодітних родин Донбасу взяла до себе на виховання десять дітей з інтернату, яких потім використовувала для роботи на нелегальних шахтах, навіть уночі [6; 2, 115]. У Луганській та Донецькій областях непоодинокими є факти використання праці неповнолітніх у так званих сімейних шахтах [7, 353; 8]. Виснажлива і надмірно тривала праця сільських дітей у домашньому господарстві взагалі визнається однією з найпоширеніших сфер застосування дитячої праці в Україні [9, 12].

Експлуатацією неповнолітніх займаються й педагогічні працівники. Відомий факт, коли вихователь Запорізького дитячого будинка-інтернату упродовж тривалого часу експлуатувала дітей-інвалідів на своїй присадибній ділянці і на будівництві гаража. А керівник Гвардійської школи-інтернату, що у Криму, відправляла п'ятьох вихованців збирати врожай у дочки головного бухгалтера будинка-інтернату, яка проживала у Бахчисарайському районі [2, 115–116].

Використання дитячої праці особами, які зобов'язані виховувати дітей та піклува-

тися про них, безумовно, значно підвищує суспільну небезпечність відповідних діянь. У зв'язку із цим пропонуємо передбачити однією з кваліфікуючих ознак експлуатації дитини (ч. 2 ст. 150 КК) вчинення її спеціальним суб'єктом – батьками або особами, які їх замінюють, а також особою, на яку покладено професійні чи службові обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Вважаємо, що внесення відповідних змін до КК сприятиме більш ефективному захисту дитини від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може бути небезпечною для її здоров'я, стати перешкодою у здобутті нею освіти чи завдавати шкоди її фізичному, розумовому, духовному і моральному розвитку.

Список використаних джерел:

1. *Праця дітей в Україні: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2000 року)*. – К.: УІСД, 2001. – 127 с.
2. *Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. – К., 2010. – 228 с.
3. *Калмиков Д. Експлуатація дітей. Тернистий шлях боротьби / Д. Калмиков // Дзеркало тижня. Україна*. – 2011. – 24 вересня. – С. 6.
4. *Хавронюк М.І. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини / М.І. Хавронюк, Д.О. Калмиков // Вісник Верховного Суду України*. – 2011. – № 10. – С. 42–48.
5. *Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І.М. Доляновська*. – К., 2008. – 18 с.
6. *Карпюк Г. Рабське дитинство / Г. Карпюк // Україна молода*. – 2005. – 13 вересня. – С. 10.
7. *Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/07022011/Dopovid_5.pdf

8. *Косенко О.* Ціна байдужості – втрачене майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info.rehab.org.ua/russian/periodyka/sots_zaxust/number_6/

9. *Левченко К.Б.* Дитяча праця в Україні: соціально-правовий аналіз / К.Б. Левченко // *Безпека життєдіяльності.* – 2007. – № 9. – С. 12–13.

Ж.М. ПУСТОВІТ,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
(ННІПП НАВС)

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ

Пріоритетне місце в системі основних соціальних прав і свобод людини і громадянина посідає право на працю. Так, стаття 43 Конституції України визначає, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Право на працю включає право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Поряд із цим у Конституції України встановлено певні обмеження для окремих видів праці, зокрема, забороняється використання примусової праці. При цьому не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан. Забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Це положення є втіленням у національному законодавстві змісту ст. 23 Загальної декларації прав людини.

Аналізуючи поняття та зміст права на працю, не можемо поза увагою залишити питання гарантій реалізації цього права, адже однією з найважливіших ознак правової держави, розвинутої демократії є реальне забезпечення прав людини і громадянина загалом, та права на працю, зокрема.

Так, гарантії прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття є передусім основними умовами, способами і засобами, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права. Традиційно

гарантії прийнято поділяти на загально-соціальні та юридичні. Але в умовах правової держави всі гарантії слід визначати як правові, що поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Також величезне значення в реалізації прав та свобод людини і громадянина відіграє система міжнародно-правових гарантій. Відповідно, право на працю також гарантується системою вищезгаданих правових гарантій.

Під юридичними гарантіями слід розуміти передбачені Конституцією та іншими законами України організаційно-правові і нормативно-правові гарантії.

Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими слід розуміти систему норм із реалізації прав та свобод людини і громадянина, тобто норм, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки та процесуальні норми.

Пріоритетним видом нормативних гарантій є норми-принципи, зокрема ті, що забезпечують права і свободи людини і громадянина (ст. 21, 57–64 Конституції), насамперед щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності, необмежуваності конституційних прав і свобод людини і громадянина, рівності громадян, презумпції невинуватості особи, принципу неприпустимості зворотної дії закону або іншого нормативно-правового акта в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи тощо.

Юридичні гарантії включають в себе, насамперед, норми-принципи Конституції та